

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Örmény származású politikusok a dualizmus kori Magyarországon

Ifj. Bertényi Iván

Aulich Lajos, Damjanich János, Dessewffy Arisztid, Kiss Ernő, Knezić Károly, Láhner György, Lázár Vilmos, gróf Leiningen-Westerburg Károly, Nagysándor József, Poeltenberg Ernő, Schweidel József, Török Ignác, gróf Vécsey Károly. Ez a tizenhárom név minden október 6-án elhangzik, és sokan azt is tudják, hogy az aradi tizenhárom közül ketten is örmény származásúak voltak. Jelen írásunkkal azt szeretnénk bizonyítani, hogy bár az örmények Kiss Ernő és Lázár Vilmos révén feltűnően nagy arányban szerepeltek az aradi vértanúk között, ez a korban mégsem volt annyira meglepő jelenség, hiszen az örmények országos arányszámukhoz képest általában is felülreprezentáltak voltak a 19. századi Magyarország elitjében. Ezen belül mi most a dualista korszak politikai elitjével foglalkozunk, és vizsgálatunkat a korszak örmény eredetű parlamenti képviselőire összpontosítjuk.

Noha a történeti Magyarország kifejezetten soknemzetiségű állam volt, ahol a magyar etnikum az ország lakosságának csak mintegy felét tette ki a 19. században,¹ éppen a politikai elit vizsgálatánál nehéz megállapítani az egyes politikusok etnikai hátterét. Ennek oka az a szemlélet volt, amely, különösen a politikai életben, csak egységes magyar nemzetről volt hajlandó tudomást venni. 1848-ig a jogilag egységes *natio Hungarica* fedte el az egyes nemesi családok etnikai hátterét, mely a liberális átalakulással az alkotmányos polgári korszak elvárásait követve modernizálódott, és etnikai, felekezeti vagy más különbségtől függetlenül biztosította minden állampolgárnak a jogegyenlőséget. A magyar nemzeti liberális elitnek az az elsősorban a francia forradalom példájából táplálkozó hiedelme, hogy ez a szabad nemzet olyan erős és egységes lesz,

hogy „a poklok kapui sem fogják megdönteni”, ahogy egy híres beszédében Kossuth fogalmazott 1848 nyarán,² abból a reményből táplálkozott, hogy a nemzetiségek a szabadságért, a társadalmi emelkedésért, az egyenjogúsításért és a mindezekről remélhető anyagi gyarapodásért cserébe önként és hálásan válnak magyarrá, és lesznek lojális polgárai a közös magyar hazának.³

Bár Wesselényi, Kossuth és társaik reményei csak részben valósultak meg, a magyarországi örménység teljes mértékben elfogadta ezt a nemzetkonceptiót és betagozódott a politikai magyar nemzet kereteibe. Bár ez a folyamat nem volt zökkenőmentes, de a 19. század közepére a magyarországi örmények magyarosodása már visszafordíthatatlan folyamattá vált. A 17. század végén Erdélybe telepedő örményeket eleve az ottani három rendi nemzet közül a magyar tagjai sorába fogadták. Diaszpóra létük és csekély számuk miatt igazi nemzeti autonómiára amúgy sem nagyon lehetett esélyük, s ha már hosszabb távon a nyelvi asszimiláció és a társadalmi integráció elkerülhetetlennek tűnt, leginkább a többségi, uralmi pozícióban levő magyarsághoz akartak kapcsolódni. Ittlétük első száz éve alatt sokan szereztek közülük annyi vagyont és társadalmi presztízst, hogy már a rendi társadalomban is bekerülhettek az elitbe, vagyis ők már a régi, rendi nemzetnek is tagjai voltak. Az örmény népcsoport nagyobbik része számára a liberális modern nemzet megalkotása pedig azért volt előnyös, mert elmosta azokat a különbözőségeket, amelyek eddig a társadalmi felemelkedésnek esetleg útjában voltak.

A magyar többség hangadó, liberális rétege is lelkesen üdvözölte az örmények magyarosodását. Feledve a 18. században még gyakori, elsősorban a gazdasági érdekkellentétekből táplálkozó feszültségeket,⁴ a 19. századi magyar elit reprezentánsai helyeselték az örmények

< 1. Szongott Károly magyar királyi testőr (1860–1898)

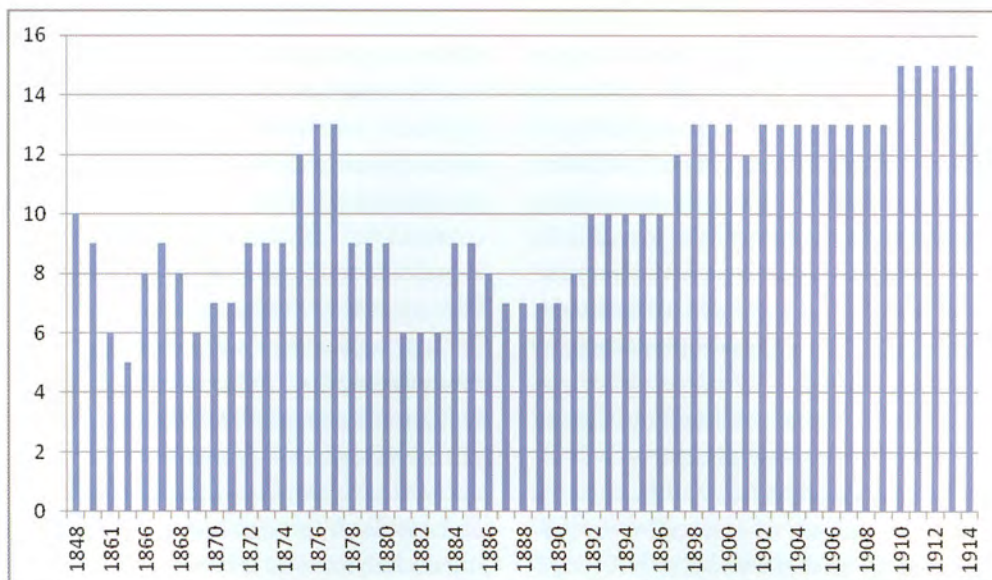
beolvadását.⁵ S nem csupán azért, mert általuk a magyarság számbelileg gyarapodik – hiszen az örmények lélekszáma összességében elég csekély volt –, hanem elsősorban éppen azokért az örmény „nemzeti sajátosságokért”, amelyek korábban a viták forrásai voltak. A kereskedelmi pályákon való jártasság, a pénzügyi és gazdasági szakértelem, mint „örmény tulajdonság” a 19. századi romantikus nemzetfelfogás szerint jól kiegészítette a más erényekkel ugyan büszkélkedő, de ezekkel a pozitívumokkal nem rendelkező magyarságot. Az új, modern és szabad magyar nemzet az örmények – és a zsidók – révén ezekkel a modern világban fontos tulajdonságokkal is fel lett vértézve. Ráadásul az örménységet szeparatistikus tendenciákkal sosem lehetett vádolni, s így a „hűség”, „hazafias” közösség ebből a szempontból is rászolgált a többségi lakosság, a befogadó régi rendi magyar nemzet jóindulatára.⁶

Ez a mindkét oldal részéről pozitívan fogadott asszimilációs stratégia eredményezte azt, hogy a modern, polgári jellegű magyar politikai nemzet elitjében, az ország összlakosságán belüli számarányukhoz képest, kiemelkedően sok volt az örmény eredetű politikus. Ugyanakkor a dualista korszak magyar elitjének nemzetfelfogása politikai tekintetben mereven ragaszkodott a nemzet egységes magyar jellegéhez. Vagyis az általunk most vizsgált országos politikai életben mindenki magyarnak számított, hiszen az egységes magyar állam egyenlő jogokkal bíró magyar állampolgáiról volt szó. Bár a nemzetiségek nacionalista pártjai számára mindez elfogadhatatlan volt, az örmények elfogadták az egységes magyar politikai nemzet dogmáját és minden megnyilatkozásukban magyarnak mondták magukat. A magyarországi örménység vezetői a magyar nemzethez való asszimilációban látták népük jövőjét, legfeljebb néhányan az örmény kulturális sajátosságok (nyelv, tradíciók, örmény rítus) megőrzésének felvetésével jelezték a teljes integráció határait.⁷ Így tehát a deklarációk és a politikai elmélet szintjén az örmény eredetű politikusok magyarok voltak, és nem örmények.

Mindazonáltal a magyarországi örmények igyekeztek számon tartani egymást, és a szamosújvári *Armenia* is nagy figyelmet szentelt a hazai örménység jeles képviselőinek, így pl. a választások után is többnyire je-

lezte, kik örmények a bejutott képviselők közül.⁸ Sajnos az *Armenia* nem rögzítette, hogy kiket és milyen kritériumok alapján tekintettek örménynek, de ez nyilvánvalóan nem lehetett sem az örmény nyelv ismerete, sem az örmény rítus szerinti vallásgyakorlás, mert ezek az egyébként az örmény kulturális tradíció legfontosabb elemeinek számító kötődések a 19. század második felére már gyakorlatilag kivételszámba mentek Magyarországon, különösen a magyarosodás útjára lépett örmény elitcsoportokban. Minden bizonnyal az örmény ősöktől származás, valamiféle vérségi kötelék lehetett az, ami döntő lehetett a besorolásnál, vagyis az a szempont, hogy az illető örmény családból származik. Bár számunkra az örménység elsősorban nem származási, hanem az örmény kulturális hagyományok vállalásának, ápolásának kérdése, tehát szabadon választott és nem is kizárólagos nemzeti-kulturális identitás, sajnálatos módon nem rendelkezünk a korszak valamennyi politikusától olyan kijelentésekkel vagy adatokkal, amelyek bizonyítanák az illetők örmény kötődésének vállalt, aktív voltát. Sőt, ellenkezőleg, az efféle identitás-deklarációk, mint említettük, a magyar nemzettel való azonosulásról árulkodnak, azaz alkalmatlanok arra, hogy a vizsgálandó kisebbségi közösséget elkülöníthessük. Ezért vizsgálatunk során a politikusok örmény mivoltát az örmény származás, éspedig, a családnév révén jobban kimutatható férfiági örmény eredet alapján voltunk kénytelenek meghatározni.⁹ Ebből következően vannak az örmény származásának tekintett politikusok között olyanok is, akik anyai ágon viszont nem örmény eredetűek.¹⁰ Az örmény eredet egyértelmű megállapításához így is sok esetben kisebb genealógiai kutatásokra volt szükség.¹¹ Végül ezzel a módszerrel összesen 68 országgyűlési képviselő örmény eredetét tudtuk megállapítani (főbb adataik a *Függelékben* található), ami azonban nem jelenti azt, hogy – újabb források előkerülésével – ne lehetne ez a szám néhány fővel még nagyobb.¹²

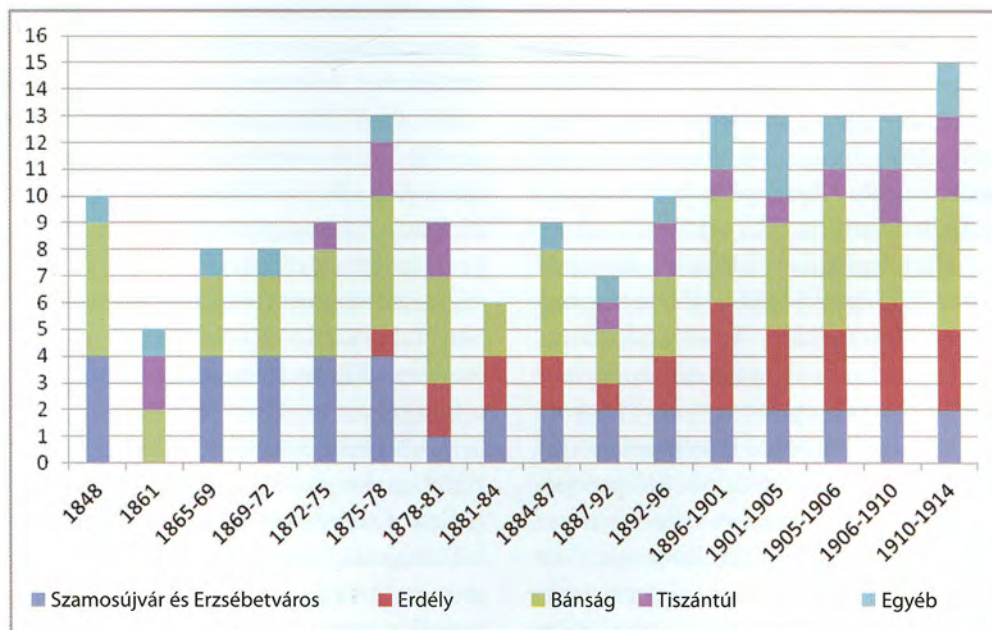
Elsőként azt vizsgáltuk, hogy 1848 és az I. világháború között az örmény eredetű országgyűlési képviselők száma egyenletesen oszlott-e meg. Az *1. diagramban* foglaltuk össze, hogy az egyes naptári években hány örmény eredetű parlamenti képviselő volt Magyarországon.¹³

1. diagram: Az örmény származású országgyűlési képviselők száma

Tekintettel a csekély számokra, a kisebb ingadozásokat és egy-két fős különbségeket sok esetben véletlenszerű eseményekkel is magyarázhatjuk, így pl. egy-egy örmény képviselő lemondásával, halálával, esetleg váratlan választási vereségével. Ezért inkább

csak a nagyobb tendenciák esetében érezzük jogosultnak következtetések levonását. A legfontosabb mindenképpen az örmény származású politikusok aránylag magas száma. Az 1900-as évek elején Magyarországon élt örmény származású személyek száma a legoptimis-

2. diagram: Az örmény származású országgyűlési képviselők megválasztásának regionális megoszlása

több becslésekkel sem tehető 10-15 ezernél magasabbra, ami az akkori összlakoságnak kevesebb, mint 0,1%-a lehetett.¹⁴ Ehhez képest a magyar parlament képviselőinek mintegy 3%-a volt örmény eredetű, ami tehát kb. 30-szoros túlképviselést jelent! Mindez megítélésünk szerint annak a jele, hogy az örményeknek sikerült a magyarországi politikai elitbe integrálódniuk. Sikeres és a többség által sem támadott asszimilációjukkal is magyarázható, hogy éppen az utolsó parlamenti ciklusban emelkedett legmagasabbra az örmény országgyűlési képviselők száma.

A magyarországi örménység asszimilációjára, ugyanakkor elitjének földrajzi elhelyezkedésére nézve is érdekes adalékokkal szolgálhatnak azok az adatok, amelyek azt árulják el, az ország mely részein szereztek mandátumot az örmény származású parlamenti képviselők. A 2. *diagram* az örmény képviselők számát régiók¹⁵ szerint tünteti föl, országgyűlési ciklusonként.

A diagramról leolvasható, hogy a korszak egészét tekintve a legtöbb képviselő a két örmény centrumból és a Bánságból származott, s a ciklusok többségében a megválasztottak többsége innen került ki. Nem meglepő, hogy az örmény képviselők között igen jelentős az erdélyiek aránya, hiszen a Moldvából a 17. század második felében beköltöző örmények az akkor még önálló Erdélyi Fejedelemségben találtak oltalomra, és itt jöttek létre első, uralkodói védelem alatt álló telepeik, s még a 19. század közepén is Erdélyben élt az örmények többsége,¹⁶ természetesen főleg az ősi négy örmény településen. Mindazonáltal Szamosújvár, Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Szépvíz örmény közösségeiből már a 18. század folyamán megindult a kitelepülés, és a dualista korszakban az ország szinte minden vidékén találkozhatunk örmény eredetű személyiségekkel. Az elvándorlás az örmény társadalom szellemi és vagyoni elitjét érintette elsődlegesen, akik tanultságuk és/vagy vagyoni helyzetük révén máshol letelepedve is képesek voltak boldogulni, főleg a nagyobb vonzerőt jelentő prosperáló centrumokban. Első, legközelebbi célpontjaik az erdélyi városok voltak, mindenekelőtt Kolozsvár,¹⁷ de az Erdélyhez közelebb fekvő magyarországi városokban, pl. Nagyváradon vagy Máramarosszigeten is letelepedtek. A folyamatot az ország politikai, gazdasá-

gi és kulturális központjának számító fővárosba költözés koronázta meg.

Az a tény tehát, hogy egyre több örmény eredetű képviselő került be a parlamentbe az Erdélytől távolabbi régiókból, összefüggésbe hozható az örmények általános asszimilációs tendenciáival, illetve lakhelyváltoztatásával. A más kisebb közösségekre is jellemző migrációs tendenciákat az örmény elit esetében azonban jelentékenyen kiegészítette a 18. század második felében az akkori Temesi bánság területére érkező örmények szerepe. Mint ismert, a több mint másfél évszázados oszmán hódoltság alól ez a dél-magyarországi terület csak 1718-ban szabadult föl, a háborúk s az azokkal járó járványok eredményeként szinte teljesen elpusztult. A bécsi udvar a területeket katonai igazgatás alá helyezte, és a kincstári birtokokra több hullámban igyekezett telepéseket költöztetni, hogy a szerbek, a románok, és az ide telepített németek (a svábok) felvirágoztassák a teljesen elvadult területet. A hosszú és fáradtságos munkát siker koronázta, a Bánság száz év leforgása alatt Magyarország talán egyik legbővebben termő mezőgazdasági területévé változott.¹⁸ Ebben a folyamatban gazdag erdélyi örmények is részt vettek. Eleinte a kincstártól bérelt bánsági pusztaságon legeltetették marhacsordáikat, majd mikor a pénzsűkében lévő udvar (különösen a katonai igazgatás 1778-as felszámolása után) eladta ezeket a területeket, sok közülük örmények kezére került, ami – a rendi előírások miatt – az illetők megnemesítésével járt együtt, ha esetleg már korábban (pl. a kincstárnak adott kölcsönökért hálából) nem lettek volna megnemesítve. A bánsági örmények azonban egy szűk réteget jelentettek csupán.¹⁹ Az első és legnagyobb vagyónú családok közé tartoztak a beodrai uradalmat 1781-ben megvásárló Karátsonyiak, az écskai birtokokat megvevő Lázárok, és ekkor vette terjedelmes torontáli földjeit az Erzsébetvárosból elszármazó Kiss-família is.²⁰ A bánsági kincstári földek eladása révén még évtizedeken keresztül kerültek új tulajdonosok a Bánságba. Köztük örmények is, mint a Gyertyánffyak, a Baracházát megvásárló Kabdebó-fivérek, a Lukács-testvérek, vagy a már a 19. század elején birtokokat szerző, eredetileg szamosújvári Dánielek vagy a Gorove-família.²¹

A 19. század közepére kialakult a Bánság és különösen a leggazdagabb Torontál megye arculata: a modern, piacra termelő nagybirtokok általában idegen eredetű, de a magyar nemesség szokásait és hazafias érzelmeit átvevő tulajdonosai játszották a vezető szerepet, közöttük örmény eredetű családok is. Az örmény eredetű országgyűlési képviselők között kimutatható markáns bánsági részarány ennek tudható be: az eredetileg az erdélyi örmény centrumokból a Bánságba költözött, vagyonos örmény famíliák a helybeli nemesi elit részévé válva a népképviselői rendszerben is érvényesíteni tudták helybeli befolyásukat, tekintélyüket. Nem meglepő ezek után, hogy a bánsági örmény képviselők ezekből a családokból kerültek ki, s a Dániel, Karácsonyi, Gorove, Pap, Kiss nevek dominálják a névsorokat.

Ha nem csupán a megválasztott képviselők számát, hanem az összes választási győzelmet vizsgáljuk, még jobban kirajzolódnak a fentebb elemzett regionális különbségek. Adataink szerint a 68 örmény eredetű parlamenti képviselő összesen 177 alkalommal győzött országgyűlési képviselőválasztáson. Ebből 76 alkalommal valamelyik erdélyi választókerületben (beleértve Szamosújvárt és Erzsébetvárost is) került sor örmény győzelemre, ami az összes örmény választási siker kb. 43%-a. A Bánságban 60 alkalommal vívta meg győztesen örmény származású politikus a választási küzdelmet (kb. 34%), azaz ez a két régió az örmény választási sikerek több mint háromnegyedét produkálta. Az Erdélyhez közelebb eső (szűkebb értelemben használt) Tiszántúl következik a régiók között 23 örmény választási győzelemmel (13%), míg az ország többi részén együttesen is csak 18 örmény választási sikerről tudunk.

Az egyes vármegyék szintjére áttérve adatainkból kiderül, hogy az akkori 63 vármegyéből csak 27-ben nyerte legalább egyszer örmény eredetű személy a képviselő-választást, s csak 13-ban (az összes megye alig ötödében) került sor erre 3-nál több alkalommal. Az örmény választási sikerek nagyfokú koncentráltságát mutatja, hogy a lista élén álló öt megyében következett be az összes örmény választási győzelem 65%-a. A bánsági örmény eredetű vagyonos nemességről szóló fejtegetések fényében talán már nem annyira meglepő, hogy 45 győzelemmel Torontál megye áll az

élen, míg Szolnok–Doboka megye 28, ill. Kis–Küküllő megye 20 győzelmét az e megyékben található Szamosújvár, ill. Erzsébetváros magyarázza.

Ha az egyes választókerületeket vizsgáljuk, érdemes nem csupán az összes örmény politikus által aratott győzelmek alapján összehasonlítani adatainkat, hiszen elhalálozás, lemondás miatt bekövetkező időközi választások is eredményezhettek az átlaghoz képest magasabb számokat. Így annak vizsgálata is jelezheti egy választókerület örmény dominanciáját, hogy az ottani összes választásból milyen arányban győzött örmény eredetű politikus.

A korabeli leírások is hangsúlyozták, hogy Szamosújvár, ill. Erzsébetváros esetében valamennyi választást örmény jelölt nyerte. Valóban, a korszakban Szamosújváron tartott összesen 27 választás mindegyikét örmény eredetű jelölt nyerte, és Erzsébetváros esetében is csupán két esetben nyert nem örmény eredetű személy az itt kiírt összesen 22 választásból. Láthatjuk tehát, hogy az örmény centrumokban, ahol a lakosság és a választópolgárok meghatározó része (a korszak elején többsége) örmény volt, nem is nagyon volt esélye a győzelemre nem örmény származású személynek.

A két örmény központ mellett azonban igen feltűnő, hogy az országnak más vidékein is találunk kifejezetten örmény jellegű választókerületeket, természetesen a Bánságban. A Torontál megyei Zichyfalva és környéke ugyanazzal az eredménnyel büszkélkedhet, mint Szamosújvár: a korszak valamennyi országgyűlési képviselőválasztását itt is örmény eredetű személy nyerte el.²² A megmértetések abszolút többségében örmény személy sikerét hozták a választások még két Torontál megyei választókerületben: Bégaszentgyörgyön a kiírt 18 versengésből 14, a déli határ melletti Pancsova esetében pedig a 13 választásból 7 esetben győzött örmény eredetű politikus.

A két erdélyi örmény város és az említett bánsági választókerületek esetében azonban megfigyelhető egy lényeges különbség. Szamosújváron időnként kifejezetten heves politikai küzdelem folyt a mandátumért,²³ ám ez gyakorlatilag örmény belügy volt. Szamosújvár esetében ugyanis a választók abszolút többsége is örmény volt, s így természetesen eleve csak örmény jelöltnek volt esélye a győzelemre, ami azt eredményez-

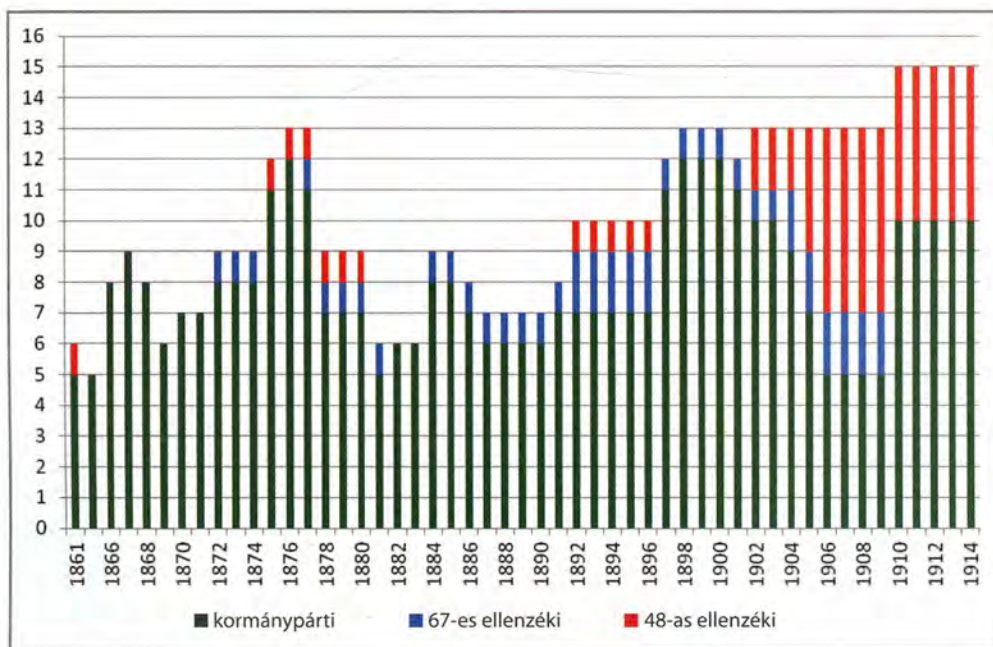
te, hogy a győztesek mellett vesztes ellenjelöltjeik is örmények voltak. Bár Erzsébetváros esetében általában kevésbé volt ennyire heves a választási küzdelem, de a választópolgárok között az örmény elem itt is dominált, ami önmagában is magyarázza a szinte kizárólagos örmény sikert.

A bánási választókerületek esetében azonban a helybéli befolyásos földbirtokos személyes, ill. családi akaratának érvényesülését tapasztaljuk a választásokon. Zichyfalva esetében szamosújvárnémeti Dániel Pál²⁴ (1822–1895) az első népképviselési választástól egészen haláláig valamennyi megmérettetésen diadalmaszkodott, majd 1895-ös halála után fiának ajánlották fel a mandátumot. Igaz, ő csak rövid ideig volt a Torontál megyei választókerület képviselője, mert a kormány Nógrád megyei főispánná nevezte ki, de utóda is örmény birtokos lett: beodrai Karátszonyi Jenő gróf, aki 1896-tól a dualista korszak végéig mindvégig megőrizte a kerület mandátumát. Azt tapasztaljuk tehát, hogy nem általában az örmények, hanem egy-két örmény eredetű birtokos helyi befolyása döntötte el itt a választások sorsát.

Még inkább egy személy dominanciája figyelhető meg a pancsovai választások esetében. Ez a Magyar-

ország déli határán fekvő szerb többségű város eredetileg a Katonai Határőrvidékhez tartozott, s az első két népképviselési választást Mihajlo Polit–Desančić (1833–1920) szerb ellenzéki politikus nyerte meg. A szerbekkel szemben általában szükség volt minden „államhű” erőt egyesíteni, s egy jelölt mögé felsorakozni. Ez a jelölt a korszak második felében Dániel Ernő volt, aki 1884-től (1906 kivételével) mindvégig megszerezte a kerület mandátumát, de persze nem örményként, hanem mint a magyar állameszme képviselője a politikai nemzet gondolatát tagadó szerb nacionalista párttal szemben.

A leginkább örmény jellegű választókerületek tehát Erdélyben és a Bánságban voltak. Másutt ritkábban fordult elő, hogy több választáson is örmény származású politikus nyerje el a mandátumot. Itt többnyire ugyanarról a minden bizonnyal megkedvelt, helyben népszerű és befolyásos személy sorozatos sikeréről beszélhetünk. Az örmény lakta régiótól nagyon messze fekvő Vas megyei rumi kerületben például bizonyára nem szigeti Buzáth Ferenc örmény eredete, hanem a Katolikus Néppárt támogatása okozta, hogy 1896-tól négyszer egymás után győzzön.²⁵ A Szilágy megyei Zilahon 1901-től a korszak végéig képviselősikló

3. diagram: Az örmény eredetű országgyűlési képviselők megoszlása a fontosabb politikai irányzatok között²⁶

Lengyel Zoltán esetében is nehéz eldönteni, hogy örmény eredete játszott-e bármilyen szerepet helyi népszerűségében, ugyanis Lengyel a századelő parlamenti vitáinak egyik gyakran szereplő, hevesen ellenzéki résztvevője volt, s radikális 48-as fellépése önmagában is sikeressé tehetette.

Mint láttuk, az örmény eredetű politikusokat zömmel Erdélyben és a Bánságban választották meg képviselőnek. Mivel az ottani szavazók általában kormánytámogató, kiegészéspártiak voltak, nem meglepő, hogy az örmény képviselők nagy többsége is a kormánypárthoz tartozott. Hiszen ha valaki egy erdélyi vagy bánsági választókerületben a siker esélyével kívánt fellépni a választáson, gyakorlatilag nem volt érdemes ellenzékiként elindulnia. A korabeli politikai publicisztika és a dualizmus kori választásokkal foglalkozó szakirodalom is megállapította, hogy míg az ország magyar nemzetiségű közepső részén a korszakban a függetlenségek, addig a peremvidékeken a 67-es kormánypártiak szerepeltek eredményesebben, sőt, a rendszer politikai fenntartásának terhe is végeredményben ezeken a régiókon nyugodott.²⁷ Mivel pedig az örmények elsősorban ezeken a vidékeken éltek, értelemszerűen zömmel itt, lakóhelyükön indították el képviselői karrierjüket, és a szűkebb pátriájuknak megfelelő politikai oldalt képviselték.

Ugyanakkor a jelenségnek van egy másik, mélyebben fekvő oka is. Az örmények, mint a magukat a magyar politikai nemzethez tartozónak deklaráló kisebbség az államhatalomhoz való hűséget, a politikai lojalitást is kifejezheték a kormánypártisággal. Az eleve több nemzetiség által lakott erdélyi és bánsági régióban a kormánypártiság számított hazafias, államhű politikai állásfoglalásnak, hiszen a legfőbb politikai riválisnak itt az egyes nemzetiségek (románok vagy szerbek) nacionalista ellenzéki mozgalmi számítottak. Mivel pedig az örmények magukat – politikai értelemben legalábbis mindenképpen – magyarnak tartották, ebben a választásban egyértelműen a magyar kormánypártot választották, amely ezekben a régiókban egyfajta államfenntartó pártként is funkcionált. Ráadásul az örménység politikai igazodását magyarázhatjuk azzal is, hogy az országba később érkezett, igen csekély száma ellenére komoly (főleg gazdasági) sike-

reket elért közösség rászorult a mindenkori hatalom oltalmára, így a számukra gyarapodást és stabilitást eredményező fennálló rend fenntartásában és támogatásában voltak érdekelték.

Az eredményeket számszerűleg összegezve kitűnik, hogy a 166 ismert pártállású²⁸ örmény győztesnek közel 80%-a, 129 fő az éppen aktuális kormánypártot képviselte, tizenötön valamelyik 67-es ellenzéki párt-hoz tartoztak, s a 48-as irányzatot csak 22 örmény képviselő követte. Ha az egyes régiók szerint is elkülönítjük adatainkat, kiderül, hogy az örmény „törzsterületeken”, tehát a két erdélyi örmény kisvárosban és a Bánságban a legnagyobb a kormánypárti túlsúly, míg a kevésbé örmény jellegű választókerületben szereztek legtöbbször mandátumot a 48-as ellenzékiek. Szamosújváron a 24 megválasztott képviselőből 22 kormánypárti, kettő pedig 67-es ellenzéki programmal nyert, míg a dél-erdélyi örmény centrumban 15:3 az arány a kormánypárt és a 67-es ellenzék győztesei között. (Vagyis a két erdélyi örmény városban az örmény képviselők 88%-a volt kormánypárti.) A Bánságban még egyértelműbb kormánypárti túlsúlyt találunk: mind az 55 esetben kormánypárti programmal győztek az örmény képviselők, a kormánypárt tehát itt 100%-os arányt képvisel. Ezzel szemben sem a Tiszántúlon, sem az ország többi részén már nem mutatható ki ekkora kormánypárti fölény. A leginkább ellenzéki régiónak a Tiszántúl bizonyult, az itt megválasztott örmények közül abszolút többségben voltak a 48-asok, ami az összes örmény képviselő politikai orientációjából kiindulva feltűnő eredmény, de a 48-as ellenzéknek országos szinten éppen ez a régió volt az egyik legfőbb bázisa.

Írásunk végén ismerkedjünk meg néhány olyan örmény eredetű politikussal, akik sorozatos választási győzelmeik révén szinte állandóan a magyar képviselőház tagjai közé tartoztak. Az örmény eredetű képviselők közül a már említett szamosújvárnémeti Dániel Pál kínálkozik az élre, hiszen a 26 éves korában megnyert első népképviselői választás után valahányszor országgyűlési képviselő-választást írtak ki a Torontál megyei Zichyfalva körzetében, Dániel Pál elindult és győzött, így haláláig birtokolta a kerület mandátumát. Tekintélyét jelzi, hogy nem csupán ő, hanem rokonságának több tagja is kiérdemelte a választók bi-

2. Dániel László, Torontál vármegye alispánja, Nógrád vármegye főispánja, Szamosújvár országgyűlési képviselője

zalmát. Közvetlen utódaként, ahogy említettük, rövid ideig (negyedik) fia, Dániel László (1855–1929) volt Zichyfalva képviselője, aki a parlamenti szereplésért a megyei alispáni pozíciót hagyta oda. Rövidebb Nógrád megyei főispánság után 1905 és 1910 között a Bánffy Dezső-féle Új Párt programjával Szamosújvár képviselője volt. Dániel Pál legidősebb, azonos nevű fiától született unokája, (legifj.) Dániel Pál (1876–1939) is országgyűlési képviselő volt a Torontál megyei Párdányban 1906-tól a dualista rendszer végéig, természetesen 67-es programmal, előbb az Alkotmánypárt, majd a Nemzeti Munkapárt színeiben.

Dániel Pálnak tehát fia és unokája is bánsági képviselő volt, s a család egy másik, az ún. bárói ága adta a másik 11-szeres győztes örmény politikust, Dániel Ernőt, aki 1870-ben időközi választással került be a képviselőházba, s bár az 1881–84-es és az 1906–1910-es ciklusban kimaradt, közel fél évszázados parlamenti karrierje így is kivételszámba ment. A mindvégig kormánypárti politikus Bánffy Dezső kormányában kereskedelemügyi miniszter volt, s bár egy anekdota a véletlennek tulajdonította kinevezését,²⁹ hosszú politikai karrierje alapján mindenképpen a Szabadelvű Párt fontos személyiségei közé tartozott. Távoli rokonához hasonlóan ő is a több generáción keresztül képviselőket adó bánsági örmény családok sorát gyarapította. Apja, Dániel János (1812–1888) a Torontál megyei Nagyszentmiklós Deák-párti képviselője volt, anyja pedig a dúsgazdag torontáli földbirtokos aradi vértanú Kiss Ernő honvédtábornok leánya. Dániel Ernő második fia, báró Dániel Tibor (1878–1951) is országgyűlési képviselő volt, Párdányban az 1906–1910-es ciklusban.

Az egyéni kiválóság mellett a családi támogatás is szerepet játszott Lukács Béla (1847–1901) pályafutá-

3. Simay Gergely (1823–1890), Szamosújvár polgármestere, országgyűlési képviselő, a szamosújvári törvényszék elnöke

4. Dr. Molnár Antal (1847–1902) országgyűlési képviselő

sában. Lukács ugyan 1872-ben kezdődő parlamenti pályafutása elején, fiatalabb korában több pártot is megjárta, ám egy idő után felhagyott az ellenzékiekedéssel, s a kormánypárthoz csatlakozva már emelkedni kezdett a pályája. Ebben nyilván szerepet játszott apósa, a Szamosújvárról elszármazott örmény apanagyfalusi Gajzágó Salamon (1828–1898), 1866 és 1870 között szamosújvári országgyűlési képviselő, majd 1870-től az Állami Számvevőszék első elnöke, aki kifejezetten azért mondott le erről a magas posztról, hogy a családi összeférhetetlenség ne akadályozza veje kereskedelemügyi miniszterré emelkedését 1892-ben.³⁰ A sikerek

mellett Lukács Béla életét tragikus árnyak is kísérték: szüleit 1848-ban román felkelők meggyilkolták, ő pedig 1901-ben öngyilkos lett.

Még magasabbra emelkedett az 1878-as Alsó-Fehér megyei választási győzelemmel induló Lukács László politikai pályája. A pénzügyi szaktekintély kilencszer nyerte el szavazói bizalmát, fontosabb volt azonban

5. Gajzágó Salamon (1830–1898) szamosújvári országgyűlési képviselő, az Állami Számvevőszék első elnöke

6. Lukács László (1850–1932) pénzügyminiszter, miniszterelnök (1912 április–1913 június)

ennél pénzügyminisztériumi karrierje, ahol is előbb államtitkár, majd 1895-től tíz éven keresztül miniszter lett. Az 1906–1910-es cikusból ugyan kimaradt, de az egykori szabadelvű párti képviselőket tömörítő Nemzeti Társaskör egyik vezetőjeként nagy szerepet játszott a Nemzeti Munkapárt 1910-es megszervezésében, s annak egyik fontos alakja volt. Ismét betöltötte a pénzügyminiszteri posztot, majd 1912-ben miniszterelnök lett, jelezve, hogy az örmény származás a legmagasabb magyarországi politikai állás megszerzésénél sem volt akadály. Miniszterelnöksége botrányosan ért véget, ugyanis egy ellenzéki képviselő panamázással vádolta, s bár személyes becsületét tisztázta, az 1910-es

választási kampány során elkövetett visszaélések miatt azonban lemondásra kényszerült.

Nyolc ízben került ki győztesen országgyűlési képviselőválasztásból az a Molnár Antal (1847–1902), akinek politikai pályakezdésénél szintén nem hiányzott a családi háttér. A fiatalon hol kormánypárti, hol ellenzéki elveket vallott (1871 és 1878 között volt először képviselő) Molnár apósa ugyanis a szamosújvári helyi politikában kulcsszerepet játszott Simay Gergely (1823–1890) volt, aki hol polgármesterként, hol törvényszéki bíróként vagy éppen országgyűlési képviselőként volt az észak-erdélyi kisváros megkerülhetetlen közéleti tényezője. Molnár ugyan országos politikai karriert nem futott be, de miután hitet tett a Szabadelvű Párt mellett, 1885-től haláláig mindig ellenjelölt nélkül győzött a szamosújvári választásokon, s ami fontosabb: a szamosújvári örmény kulturális élet egyik legfontosabb szereplője volt. Az *Armenia* című folyóiratnak egyik leggyakoribb szerzőjeként nagyon sokat tett a magyarországi örmények identitásának fenntartásában.

Ahogy Molnár Szamosújvár igazi reprezentánsa volt, úgy lehet szamosújvárnémeti Dániel Mártont Erzsébetváros legfontosabb képviselőjének nevezni. A mindig kormánypárti politikus ugyan pár hónapig 1881-ben Segesvárt képviselte, de a többi hat választási sikere már szülővárosához kötötte. Bár csak hat választási győzelem fűződött gattájai Gorove István (1819–1881) nevéhez, és azok is különböző választókerületekben, de a Temes megyei családi birtoktól eltávolodva is fontos szerepet játszott az országos politikában. A már Pesten született fiatal Gorove egy nemzetelméleti könyvvel hívta fel magára a figyelmet,³¹ majd Deák Ferenc szűkebb környezetéhez csatlakozva a kiegyezés után tagja lett az Andrássy-kormánynek előbb gazdasági, majd közlekedési tárcát vállalva.

Bár vizsgálatunk elsődlegesen az országgyűlési képviselőkre irányult, feltétlenül említeni kell a Magyarország irányításában főszerepet játszó örmény eredetű politikusokat is. A törvényhozó mellett ugyanis a végrehajtó hatalomban is szép számmal találunk örményekkel, sőt, mint említettük, Lukács László esetében a miniszterelnöki pozíció birtokosa is örmény származású volt. (Az örmény miniszterekkel

kapcsolatos legfontosabb adatokat a *Függelék* 1. táblázata tartalmazza.³²⁾

Az öt örmény miniszter kapcsán feltűnő, hogy mind-egyikük a gazdasági, kereskedelmi élettel kapcsolatos tárcák valamelyikét vezette, s nem a hatalmi vagy kulturális jellegű minisztériumokat. Mindez egyrészt megfelelt az illető politikusok személyes érdeklődésének, szak tudásának, másrészt azonban ismét megerősíti azt az asszimilációs modellt, amelyben az örményekre gazdasági szakemberekként volt szüksége az idegeneket is szívesen integráló, befogadó, szabad magyar nemzetnek.

Az öt örmény politikus minisztersége kapcsán még azok időbeli eloszlására érdemes felfigyelni. Miközben Gorove a dualista korszak legelején volt tagja a kormánynak, addig a többiek a korszak második felében, ami ismét csak arra utal, hogy az örmények eddigre már teljes mértékben integrálódtak a magyar politikai elitbe. Feltűnő, hogy az 1895 és 1899 között működő Bánffy-kormánynak párhuzamosan két örmény eredetű tagja is volt: Lukács pénzügyminiszter és Dániel kereskedelemügyi miniszter. Miközben az ország összlakosságának örmény része csak ezrelékekben volt kifejezhető, addig a kormány tíz tagjából kettő örmény volt. Ez a mintegy százszoros felülreprezentáltság persze a miniszterelnök felfogásával is magyarázható. A magyar állameszmét elutasító nemzetiségekkel szemben a legkeményebben fellépő Bánffy Dezső a liberális nemzetfelfogás jegyében minden integrálódni kész elemet szívesen fogadott, legyen az örmény, zsidó vagy bármilyen etnikai csoport tagja. A zsidóknak mondott jelszavát az örményekre is vonatkoztathatjuk: „Aki velünk van, az: mi vagyunk!”³³

A dualista korszak magyarországi elitjében az örmény eredetű politikusok mind számukat, mind arányukat tekintve igen jelentős helyet foglaltak el. Nem mondható el azonban, hogy ez egyedülálló jelenség volt, hiszen elegendő csak az *Armenia* korabeli számaikat lapozgatni, hogy lássuk: fontos politikai posztokat betöltő örmények éltek az Oszmán birodalomban,³⁴ Egyiptomban,³⁵ a cári Oroszországban,³⁶ Romániában³⁷ vagy az akkor Ausztriához tartozó Galíciában is.³⁸

A magyarországi örménység a galíciai közösséghez hasonló³⁹ utat járta be, de jóval gyorsabban. Ahogy

a galíciai és részben a bukovinai örmények lengyellé váltak, úgy olvadtak bele a magyarországi örmények a magyarságba. Nem csupán az állami keretek elfogadásáról volt szó, hanem a többségi néppel mint kulturális nemzettel való azonosulásról is. Ennek az asszimilációs folyamatnak különböző rétegeit példázza az országgyűlési képviselők szereplésének három alaptípusa. A szamosújvári és erzsébetvárosi képviselőket saját örmény közösségük mintegy autonóm ügyként, az egész közösség képviselőjének választott meg. Mindez még a rendi korszak kollektív privilegizált módszerének folyománya volt: az 1848 előtti erdélyi rendi diétán is hasonló módon foglaltak helyet örmények, őket a három erdélyi rendi nemzet egyikét képező magyar nemzet részeként, helyi közösségekként fogadta be az (erdélyi) magyar nemzet, és így szólhattak bele a politikai életbe.

A bánági képviselők ellenben az egyéni nemesi asszimilációt példázzák, hiszen eredeti örmény etnikai közösségükből kiszakadva, vagyonuk révén szereztek maguknak birtokot, és a rendi korszakban ezzel kötelezően párosuló nemességet a Bánságban. Őket tehát még az általános rendi magyar nemzet, a *natio Hungarica* asszimilálta, s annak nemesi tagjaiként, a többi magyar nemessel együtt váltak a szó etnikai értelmében, identitásukban is magyarrá.

Az örmény képviselők harmadik típusa érintkezik az előzővel, amennyiben akadtak közöttük nemesek, de jellemzően kevésbé vagyonosak. Nem az ősi örmény közösségekben, hanem attól távol, teljesen elszigetelten éltek. A bánágiakhoz képest más módon, adott esetben nem is nemesként olvadtak össze a helyi társadalmi elitel, és polgárként, értelmiségiként is tagjai lehettek a magyarországi középosztálynak, ugyanakkor – a 19. század hangulatára általában jellemző módon! – annak magyar tudatú tagjai lettek. Noha a képviselők között ez a csoport a legkevésbé népes, a magyarországi örmény lakosság magyarrá válásának betetőzését mégis ez a típus és ez az asszimilációs szakasz jelenti: a modern, jogokban egyenlő állampolgárokból felépülő szabad magyar nemzet fogadja be tagjai közé az örményeket, akik vagyon és nemesi diploma nélkül is magyarrá válhatnak és magyarrá is válnak.

JEGYZETEK:

¹ A dualista korszak népszámlálási adatai szerint a Horvátország nélküli Magyarország összes (polgári) lakosából 1880-ban 46,58%, 1900-ban 51,38%, 1910-ben pedig 54,43% volt magyar anyanyelvű.

A magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása, Hatodik rész, Végeredmények összefoglalása, Budapest, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1920, 116–117.

² *Kossuth 1848. július 11-i képviselőházi beszéde = Kossuth Lajos 1848/49-ben*, II, *Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban, 1848. április–szeptember*, S.a.r., SINKOVICS István, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1957 (Kossuth Lajos Összes Munkái XII), 424–438., az idézet a 438. oldalon.

³ GERGELY András, *A nemzetté válás programjai = G.A., Egy nemzetet az emberiségnek*, Budapest, Magvető, 1987, 99–120.; KATUS László, *Kossuth és a nemzetiségi kérdés = Kossuth Lajos, a „magyarok Mózese”*, szerk., HERMANN Róbert, Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 45–74.

⁴ PÁL Judit, *Az örmények integrálódása és az örménységkép változásai Erdélyben a 18–19. században = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében*, II, szerk., ÖZE Sándor, KOVÁCS Bálint, PILISCsABA, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi kar, 2007, 77–94., különösen: 78–84.

⁵ Orbán Balázs báró például az örmények gazdasági szerepéről így írt: „ők a kereskedést csaknem mindenütt kezeikbe véve felgazdagodtak, meglépesedtek, mint a székely mondja, új hazájoknak sok édes mézet nyujtó kasában, hová a szép haza virányain gyűjtött mézet betakaríták; de nem irigyeljük ezt tőlük, sőt örülünk előmenetelükön, mert e nemzettörődék nem vala hálátlan e hazához, nem vált az édes anya keblén felnőtt viperává, mint némely szintén ily kegyelettel, ily vendégszeretettel, ily testvériséggel fogadott vendégeinkkel történt; ők átérték, mivel tartoznak e hazának, miért minden alkalommal méltóknak mutatkoztak arra, hogy e haza őket édes szeretett fiai közé számítsa. Ők átvették a mi nyelvünket, műveltségünket, ők érdekegységi szövetségre léptek, s ekként rokonultak velünk. [...] ne irigyeljük tőlök ezen saját szorgalmuk által kivívott fölnyrt, mert ők vendégek nálunk, emellett nem is élnek vissza e haza vendégszeretetével, mely őket legnyomorúságosabb üldöztetések korszakában befogadá, s a hazátlanul bolygóknak hazát s tűzhelyet nyujta.” ORBÁN Balázs, *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*, II, Pest, 1869, 75.

⁶ Bánffy Dezső báró főispán 1887-ben ezt így fejezte ki Tisza Kálmán miniszterelnöknek: „Szamosújvár város hazafisága és áldozatkészsége minden magyar ügy iránt elismerésre méltó... Amíg az a föld az örményeké - magyar föld, de mihelyt kivesszük azt az örmények kezéből - rögtön megszűnik magyar föld lenni!” SZONGOTT Kristóf, *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*, II, Szamosújvár, 1901, 433. Örmény vélemény a magyar nemzettel való azonosulás és az örmény sajátosságok megőrzésének harmonikus viszonyáról: ESZTEGÁR László, *A magyarországi örményekről*, Armenia, 1890, 368–370. Ezzel érdemes párhuzamba állítani egy magyar újságíró véleményét, aki az örményeket élesen elkülönítette a többi magyarországi nemzetiségtől és kijelentette: „Az örmények nem képeznek semmi tekintetben külön elemet a magyar társadalomban;

a legjobb hazafiak”, s bár igaz, hogy „a magyarországi örménység külön történeti fejlődéssel bíró népfaj”, ugyanakkor „az örmények derék polgárai a hazának”. Vadnai Károlynak a *Fővárosi Lapokban* megjelent írását idézi: VADNAI Károly *az örményekről*, Armenia, 1891/6, 213–214.

⁷ Erre két igen jellemző példa. A szamosújvári örmény katolikus plébános, Lukácsy Kristóf könyvében így magyarázta az örmény püspökség felállítását és általában az örmények identitásának megőrzése mellett a küzdelmet: nagyon fontos lenne, hogy „az örmény nemzetiséget megmentsük és megtartsuk a magyar érdekeknek”, mert szerinte „csak addig számíthat Szamosújvár és Erzsébetvárosra bizon az ország és a magyar nemzet, míg ezen városok eredeti jellegüket megtartják,” és a magyarok iránti jóindulattal nem vádolható elemek [nyilvánvalóan a románokra céloz] el nem özönlik. LUKÁCSY Kristóf, *Adalékok az erdélyi örmények történetéhez*, a szerző kiadása, Kolozsvár, 1867, 76–77. Szamosújvár egyik országgyűlési képviselője és az *Armenia* egyik leggyakoribb szerzője, Molnár Antal pedig éppen a magyar államiság szempontjaival érvelve javasolta a szamosújvári középiskola főgimnáziummá fejlesztését. DR. MOLNÁR Antal, *Főgymnasium Szamosújvárt*, Armenia, 1891/6, 207–209.

⁸ Pl.: *Örmény eredetű képviselők*, Armenia, 1896, o.n. Az 1892-es országgyűlési képviselőválasztások után a folyóirat visszatekintő összeállítást közölt Szamosújvár addigi képviselőiről: SZONGOTT Kristóf, *Szamosújvár országgyűlési képviselői (1842–1892)*, Armenia, 1892, 1–15. Sajnálatos módon azonban kutatásainkhoz ezeket az információkat csak részben lehetett felhasználni, egyrészt azok töredékessége (az *Armenia* 1887 előtt nem jelent meg), másrészt az adatok pontatlansága miatt.

⁹ Ebből természetesen az következik, hogy az anyai ágon örmény eredetű politikusok kimaradtak a mintánkból, még akkor is, ha a dualizmus középső szakaszának egyik legfontosabb politikusáról, Szilágyi Dezsőről (1840–1901) van szó, aki a kiegyezést elfogadó Mérsékelt Ellenzék egyik vezetőjéből igazságügyminiszter (1889–1895), majd a képviselőház elnöke lett (1896–1901). A kiváló szónok és liberális politikus apja a Bihar megyei református középíreteghez tartozott, anyja azonban az örmény eredetű Lukács család sarja volt, és az ő révén, tehát anyai ágon Szilágyi több örmény származású politikussal is rokonságban állt.

¹⁰ Ilyen pl. a vallás- és közoktatásügyi miniszteri pozícióba emelkedő Lukács György (1865–1950) is, akinek a visszaemlékezéseiben közölt családja azt is példázza, hogy felmenői generációkon keresztül nem örmény eredetű magyar nemesi családokból választottak maguknak feleséget LUKÁCS György, *Életem és kortársaim*, I, Budapest, Pantheon, 1936, 10. Természetesen nem azonos a húsz évvel később zsidó családban született marxista filozófussal.

¹¹ Egyes esetekben a távolabbi felmenők szamosújvári vagy erzsébetvárosi lakóhelye, a temetést követő gyászszertartásnak a gyászjelentés alapján megállapítható örmény jellege vagy az illetővel közvetlen vérségi kapcsolatban állókról bebizonyítható örmény származás alapján lehetett csak kimutatni az örmény eredetet.

¹² A képviselők életrajzi adataihoz legfontosabb felhasznált források: Adalbert TÓTH, *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1973.;

- Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól, szerk., STURM Albert, Budapest, [1888], Ifjabb Nagel Ottó bizománya; *Országgyűlési Almanach 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, szerk., STURM Albert, Budapest, Pesti Lloyd-Társulat könyvnyomdája, 1892.; *Országgyűlési Almanach 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, szerk., STURM Albert, Budapest, Budapesti Tudósító, 1897.; *Országgyűlési Almanach 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól*, szerk., STURM Albert, Budapest, Budapesti Tudósító, 1901.; *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, szerk., FABRO Henrik, UJLAKI József, Budapest, a Pesti Lloyd-társulat könyvnyomdája, 1905.; *Sturm-féle országgyűlési almanach 1906–1911. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, szerk., FABRO Henrik, UJLAKI József, Budapest, Wodianer F. és fiai, 1906.; *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*, szerk., VÉGVÁRY Ferenc, ZIMMER Ferenc, Budapest, Pázmáneum nyomda és irodalmi vállalat, 1910.; *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja*, szerk., PÁLMÁNY Béla, Budapest, 2002. Magyar Országgyűlés, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött gyászjelentések mikrofilm-másolatai; a vonatkozó országos és helyi sajtó, a szamosújvári *Armenia* legkülönbözőbb számai, valamint a hely hiányában itt felsorolhatatlan, örményekkel kapcsolatos szakirodalom.
- ¹³ Amennyiben év közben változott a számuk, akkor a táblázat az év nagyobbik felére jellemző adatot tünteti fel.
- ¹⁴ Vö.: TÓTH K. József, *Örmény identitás a dualizmuskorban = Örmény diaszpóra...*, 4. jegyzetben *i. m.*, 132–137.
- ¹⁵ Bár a dualista korszak magyar statisztikája is használta a regionális megközelítést, ám az általuk kreált földrajzi térségeket saját szempontjaink érdekében módosítottuk. Természetesen önálló régióként tekintettünk Erdélyre, mint a hazai örménység szűkebb hazájára, valamint a régi statisztikai adatsorokban Tisza–Maros-köze néven szereplő történeti Bánságra is, ahol – mint látni fogjuk – szintén sok örmény eredetű képviselőt választottak meg. Az adatok alapján kiderült, hogy az ország arányos felosztása szükségtelen, ezért még két kategóriát alkottunk. Egyfelől a Tiszántúlt, mely alatt az Erdély és a Tisza közötti vármegyék területét értettük, beleszámítva természetesen a Tisza mindkét partján fekvő megyék teljes területét is. Másfelől egy külön egységnek tekintettük az ország többi részét, mert a Dunántúlon, a Duna–Tisza-közén és a statisztikai felmérésekben ráadásul két részre bontott Felföldön igen csekély számú örmény képviselőt választottak csak meg. Ellenben a két nagyobb erdélyi örmény centrumot, Szamosújvárt és Erzsébetvárost, külön statisztikai csoportként vettük figyelembe, hiszen innen szinte mindig örmény eredetű politikusok kerültek be a parlamentbe.
- ¹⁶ Az 1881-es népszámlálás szerint a magukat örmény anyanyelvűnek valló férfiak 94, a nők 95%-a Erdélyben élt. *A magyar korona országaiiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos háziállat kimutatásával együtt*, A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi miniszter megbízásából szerk. és kiad. az országos magyar kir. statisztikai hivatal, I, Budapest, az Athenaeum R. társulat könyvnyomdája, 1882, 224–233. adatai alapján. Bár mi az örmény eredetűek sokkal népesebb csoportjával foglalkozunk, az 1881-es időpontban az erdélyi többség az ő esetükben is kétségbevonhatatlannak tűnik.
- ¹⁷ Vö.: EGYED Ákos, *Örmény származású kereskedők a kolozsvári Kereskedelmi és Iparkamara vezetőségében*, Erdélyi Örmény Gyökerek, 2009. május, 20–22.
- ¹⁸ *Geschichte des Temeser Banats von Joh[ann] Heinr[ich] SCHWICKER*, Zweite Ausgabe, Pest, Ludwig Aigner, 1872, 1.
- ¹⁹ Egy 1770-es összeírás szerint az akkor mintegy 300 ezres Bánságban még csak 363 örmény élt. Grisellini adatai alapján: GULYÁS László, *A Bánság a török kiűzésétől 1918-ig = Dél-Erdély és Bánság*, szerk., HORVÁTH Gyula, Pécs–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja–Dialóg Campus Kiadó, 2009, 28.; KONRAD SCHÜNEMANN, *Die Armenier in der Bevölkerungspolitik Maria Theresias = A Gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, I, 1933, 212–242.
- ²⁰ KOVÁCH Géza, *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1998, 276–277. és BODOR Antal, *Délmagyarországi telepítések története és hatása a mai közállapotokra*, Budapest, Stephaneum nyomda, 1914, 21.
- ²¹ KOVÁCH, *i. m.*, 276–287.
- ²² Igaz, mivel itt ritkábban voltak időközi választások és 1878 előtt is csak egy választókerületet alkotott a környék, nem 27, hanem csak 17 esetről beszélhetünk.
- ²³ Vö.: Ifj. BERTÉNYI Iván, *Szamosújvári országgyűlési képviselő-választások a dualista korszak elején = Örmény diaszpóra...*, 4. jegyzetben *i. m.*, 95–126.
- ²⁴ Róla az *Armenia* is írt méltató életrajzot: ESZTEGÁR László, *Dániel Pál*, *Armenia*, 1890/3, 65–68.
- ²⁵ A választókerület általában is katolikus konzervatív hagyományokkal rendelkezett. Adalbert TÓTH, *i. m.*, 159.
- ²⁶ Kormánypárti = 1861-ben a felirati párt, 1865–75 a Deák-párt, 1875–1906 a Szabadelvű Párt, 1906–1910 az Alkotmánypárt, 1910-tól a Nemzeti Munkapárt. 67-es ellenzéki = Balközépi, jobboldali konzervatív, egyesült ellenzéki, mérsékelt ellenzéki, Nemzeti Párt, Katolikus Néppárt, Új Párt, pártonkívüli, stb. 48-as ellenzéki = 1861-ben határozati párti, 1865–1874 az ún. szélbal, majd a Függetlenségi Párt különböző frakciói.
- ²⁷ Már az 1869-es választások után megállapította Szomjas György balközépi képviselő: „a kormánytöbbség garanciáját Erdély jelenti”. Idézi és a jelenséget szélesebb összefüggéseiben magyarázza: GERŐ András, *Elsőpró kisebbség*, *i. m.*, 18–29. és 62–68.
- ²⁸ 1848-ban még nem léteztek állandó, a mi vizsgálatunkba illeszthető pártok, ezért nem 177 az összeg.
- ²⁹ Bánffy ugyanis Ludvig Gyulát, a MÁV elnök-igazgatóját akarta kereskedelemügyi miniszterré kinevezni, de mikor Ludvighért küldetett, kiderült, hogy egy amerikai hőke kipróbálására Nagyszombatba utazott. Így Dániel Ernőt és egy másik képviselőt kéretett magához, s azért lett Dániel a miniszter, mert neki felesége jó ösztönnel nem engedte meg, hogy megebédeljen, így előbb ért a Sándor-palotába jóllakott, de hoppon maradt társánál. *Bánffy Dezső miniszterelnöksége és bukása*, Budapesti Hírlap, 1911. május 28., 35.

³⁰ Gróf Szapáry Gyula m. kir. miniszterelnök felségelöterejsztése Ferenc Józsefnek, Budapest, 1892. július 8., Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Kabinettsarchiv. Kabinettskanzlei. Geheimakten. karton 19. Denkschriften und Berichte, etc. 1887–1894. f151–158.

³¹ GOROVE István, *Nemzetiség*, Pest, Heckenast, 1842.

³² Az adatok fő forrása: BÖLÖNY József, *Magyarország kormányai 1848–1987*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987.

³³ Bánffy itt idézett beszédét akkor mondta el, amikor a pesti zsidó nagypolgárságot tömörítő Lipótvárosi Casino elnökének választották meg. Szavait idézi: VERMES GÁBOR, *Tisza István*, Budapest, Századvég, 1994, 73.

³⁴ *Armenia*, 1890, 365. vagy *Kisebb közlemények. A sztambuli örmények*, Armenia, 1891/1, 28.

³⁵ *Estély Kairóban*, Armenia, 1887/4, 127.; *Armenia* 1887, 364. vagy *Mi újság az örmény világban? Új miniszterek*, Armenia, 1891, 320.

³⁶ *Mi újság az örmény világban? Deljanov lemondása*, Armenia, 1891/3, 96. és SZONGOTT Kristóf, *Lorisz-Melikov Mihály gróf*, Armenia, 1893/6, 161–165.

³⁷ *Kisebb közlemények. Örmény képviselők Romániában*, Armenia, 1892/8, 257. és *Kisebb közlemények. Az új romániai kormány tagjai között*, Armenia, 1901/3, 126.

³⁸ *Abramovics, Csájkovszki, Romáskán báró és Khésecsbunovics Kornél. Örmények az osztrák képviselőházban*, Armenia, 1889/3, 96.

³⁹ Wolfdieter BIHL, *Notizen zu de ethnischen und religiösen Splitter-, Rest- und Sondergruppen in den Habsburgischen Ländern = Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, III, *Die Völker des Reiches*, 2. Teilband, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, 954–955.

FÜGGELÉK

1. Örmény származású miniszterek a dualista korszakban

Név	Születési hely és idő	Halálozás helye és ideje	Miniszteri tárca	Miniszterség	
				kezdet	vége
DÁNIEL Ernő (1896-tól báró)	Elemér (Torontál m.), 1843. május 3.	Balatonfüred (Zala m.), 1923. július 24.	Kereskedelemügyi miniszter	1895. január 15.	1899. február 26.
GOROVE István	Pest, 1818. augusztus 23.	Budapest, 1881. május 31.	Földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter	1867. február 20.	1870. május 24.
			Közmunka- és közlekedésügyi miniszter	1870. április 21.	1871. június 21.
LUKÁCS Béla	Zalatna (Alsó-Fehér m.), 1847. április 27.	Budapest, 1901. január 7.	Kereskedelemügyi miniszter	1892. július 16.	1895. január 15.
LUKÁCS György	Nagyvárad, 1865. szeptember 10.	Budapest, 1950. szeptember 28.	Vallás- és közoktatásügyi miniszter	1905. június 18.	1906. március 6.
LUKÁCS László	Zalatna (Alsó-Fehér m.), 1850. november 24.	Budapest, 1932. február 23.	Pénzügyminiszter	1895. január 15.	1905. június 18.
			Pénzügyminiszter	1910. január 17.	1912. április 22.
			Kereskedelemügyi miniszter	1911. május 5.	1911. október 18.
			Miniszterelnök	1912. április 22.	1913. június 10.
			Belügyminiszter	1912. április 22.	1913. június 10.
			A király személye körüli miniszter	1912. április 22.	1913. június 10.

2. Az örmény származású országgyűlési képviselők 1848 és 1914 között

	Név	Párt	Választókerület	Megye	Képviselőség	
					kezdet	vége
1.	BOCSÁNCZY Adolf	balközép, Szabadelvű Párt, majd pártonkívüli	Szilágysomlyó	Szilágy	1872	1878
2.	pojeni BOGDANOVICS Vilibald	...	Párdány	Torontál	1848	1849
		felirati párt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1861	1861
		Deák-párt	Párdány	Torontál	1870. február 3.	1872
3.	szigeti BUZÁTH Ferenc	Katolikus Néppárt	Rum	Vas	1896	1910
4.	baraczházi CAPDEBO Ferenc	Szabadelvű Párt	Újarad	Temes	1896	1901
5.	erzsébetvárosi CSÍKY (Csíki) István	Deák-párt	Erzsébetváros I. kerület	Erzsébet- város	1866. március 20.	1869
		Deák-párt	Erzsébetváros I. kerület	Erzsébet- város	1872	1875
		Szabadelvű Párt	Erzsébetváros II. kerület	Kis-Küküllő	1875	1878
6.	szamosújvárnémeti DÁNIEL Béla	Deák-párt	Bánátkomlós	Torontál	1872	1875
7.	szamosújvárnémeti DÁNIEL Ernő	Deák-párt, majd Szabadelvű Párt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1870. május 13.	1878
		Szabadelvű Párt	Nagybecskerek	Torontál	1878	1881
		Szabadelvű Párt	Pancsova	Torontál	1884	1906
		Nemzeti Munkapárt	Pancsova	Torontál	1910	(1918)
8.	szamosújvárnémeti DÁNIEL János	Deák-párt	Nagyszentmiklós	Torontál	1867. szeptember 30.	1869
9.	szamosújvárnémeti DÁNIEL László	Szabadelvű Párt	Moravica	Temes	1875	1878
10.	szamosújvárnémeti DÁNIEL László	Szabadelvű Párt	Zichyfalva	Torontál	1895. május 31.	1896
		Új Párt	Szamosújvár	Szolnok- Doboka	1905	1910
11.	szamosújvárnémeti DÁNIEL Márton	Deák-párt	Erzsébetváros I. kerület	Erzsébet- város	1869	1872
		Szabadelvű Párt	Erzsébetváros I. kerület	Erzsébet- város	1875	1877. szeptember 15.
		Szabadelvű Párt	Segesvár	Nagy- Küküllő	1881. március 14.	1881
		Szabadelvű Párt	Erzsébetváros	Kis-Küküllő	1881	1892
		Szabadelvű Párt	Erzsébetváros	Kis-Küküllő	1896	1901
12.	szamosújvárnémeti DÁNIEL Pál	...	Zichyfalva	Torontál	1848	1849
		felirati párt	Zichyfalva	Torontál	1861	1861
		Deák-párt, majd Szabadelvű Párt	Zichyfalva	Torontál	1865	1895. május 10.

	Név	Párt	Választókerület	Megye	Képviselőség	
					kezdet	vége
14.	DÁNIEL Tibor báró	Alkotmánypárt (?)	Lippa	Temes	? (1906 után)	1910
15.	FEJÉR Antal	Szabadelvű Párt	Csikkarcfalva	Csík	1901	1905
16.	apanagyfalusi GAJZÁGÓ Ferenc	Szabadelvű Párt	Szamosújvár	Szolnok–Doboka	1881	1885. január 26.
17.	apanagyfalusi GAJZÁGÓ Salamon	Deák-párt	Szamosújvári II. kerület	Szamosújvár	1866. március 5.	1870. augusztus 2.
18.	gattájai GOROVE István	...	Orczyfalva	Temes	1848	1849
		félirati párt	Pest, III. választókerület	Pest	1861	1861
		Deák-párt	Pest, III. választókerület	Pest	1867. május 7.	1869
		Deák-párt	Bobró	Árva	1869	1872
		Deák-párt	Kishegyes	Temes	1872	1875
		Szabadelvű Párt	Orczyfalva	Temes	1875	1881. május 31.
19.	erzsébetvárosi ISSEKUTZ Győző	Nemzeti Párt	Erzsébetváros	Kis–Küküllő	1892	1896
		Szabadelvű Párt, Alkotmánypárt, Nemzeti Munkapárt	Erzsébetváros	Kis–Küküllő	1901	(1918)
20.	erzsébetvárosi ISSEKUTZ Marcell	Szabadelvű Párt	Pécska	Arad	1896	1901
21.	JAKABB Bogdán	Szabadelvű Párt	Szamosújvár	Szolnok–Doboka	1878	1881
22.	JAKABFFY Elemér	Nemzeti Munkapárt	Németbogdán	Krassó–Szörény	1910	(1918)
23.	JAKABFFY Ferenc	Nemzeti Munkapárt	Budapest IX–X. kerület	Budapest	1910	(1918)
24.	JAKABFFY Imre	Szabadelvű Párt	Szászhermány	Brassó	1898	1901
		Szabadelvű Párt	Karánsebes	Krassó–Szörény	1901	1906
		Nemzeti Munkapárt	Budapest VIII. kerület	Budapest	1910	(1918)
25.	somosközi JAKABFFY István	mérsékelt ellenzék, Nemzeti Párt	Szálka	Hont	1884	1896
		Szabadelvű Párt	Szálka	Hont	1901	1905
26.	talpasi KABDEBO Gergely	Szabadelvű Párt, majd pártonkívüli	Csákova	Temes	1905	1906
		Alkotmánypárt	Lippa	Temes	1906	? (1910 előtt)
27.	beodrai KARÁCSONYI Antal	...	Nagyszentmiklós	Torontál	1848	1849
28.	KARÁCSONYI Ferenc	Deák-párt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1865	1869

	Név	Párt	Választókerület	Megye	Képviselőség	
					kezdet	vége
29.	KARÁCSONYI János	...	Erzsébetváros II. kerület	Erzsébetváros	1848	1849
		Deák-párt	Erzsébetváros II. kerület	Erzsébetváros	1866	1869
30.	beodrai KARÁTSONYI Aladár gróf	Szabadelvű Párt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1884	1887
		Szabadelvű Párt	Szamosújvár	Szolnok–Doboka	1902	1905
32.	beodrai gróf KARÁTSONYI Jenő	Szabadelvű Párt, Alkotmánypárt, Nemzeti Munkapárt	Zichyfálva	Torontál	1906	(1918)
33.	eleméri és ittebei KISS Miklós	...	Rittberg	Temes	1848	1849. március 1.
34.	(ifj.) ittebei KISS Miklós	Szabadelvű Párt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1878	1879. február 17.
35.	lompérdi KORBULY Bogdán	...	Szamosújvár II. kerület	Szamosújvár	1848	1849
36.	rétháti KÖVÉR Gábor	Szabadelvű Párt	Lippa	Temes	1875. december 8.	1878
37.	gyergyószentmiklósi KÖVÉR Károly	Szabadelvű Párt	Szolnok	Jász–Nagykun–Szolnok	1875	1881
38.	id. LÁSZLÓ László	Alkotmánypárt	Nagyiklód	Szolnok–Doboka	1906	1910
39.	LÁSZLÓFY Antal	Deák-párt	Szamosújvári II. kerület	Szamosújvár	1870. október 22.	1872. február 22.
40.	LÁZÁR Ernő	Szabadelvű Párt	Lippa	Temes	1884	1887
41.	LÁZÁR Menyhért	Szabadelvű Párt	Gyergyószentmiklós	Csík	1896	1901
42.	LENGYEL Zoltán	Függetlenségi Párt	Zilah	Szilágy	1901	(1918)
43.	LUKÁCS Béla	Deák-párt, majd Szabadelvű Párt	Szamosújvár II. kerület	Szamosújvár	1872. március 26.	1877. szeptember 19.
		független szabadelvű	Erzsébetváros I. kerület	Kis–Küküllő	1877. szeptember 19.	1878
		egyesült ellenzék, pártonkívüli, majd Szabadelvű Párt	Gyulafehérvár	Alsó–Fehér	1878	1886
		Szabadelvű Párt	Marosvásárhely I. kerület	Maros–Torda	1887	1901. január 7.
44.	nemes LUKÁCS Ignác	szélbal	Nádudvar	Hajdú	1872	1872
45.	nemes LUKÁCS György	félirati párt	Nagyvárad	Bihar	1861	1861
		Deák-párt	Nagyvárad	Bihar	1865	1867. december 2.
46.	(ifj.) nemes LUKÁCS György	Szabadelvű Párt	Abrudbánya	Alsó–Fehér	1896	1901

	Név	Párt	Választókerület	Megye	Képviselőség	
					kezdet	vége
47.	nemes LUKÁCS László	Szabadelvű Párt	Magyarigen	Alsó-Fehér	1878	1887
		Szabadelvű Párt	Abrudbánya	Alsó-Fehér	1891. június 15.	1896
		Szabadelvű Párt	Eger	Heves	1896	1901
		Szabadelvű Párt	Körmöcbánya	Bars	1901	1906
		Nemzeti Munkapárt	Nagyenyed	Alsó-Fehér	1910	(1918)
48.	nemes LUKÁCS Sándor	...	Győr	Győr	1848	1849
49.	terpesti MARKOVITS Antal	felirati párt	Battonya	Csanád	1861	1861
		Deák-párt	Battonya	Csanád	1865	1868. március 20.
50.	kisterpesti MARKOVITS Kálmán	Szabadelvű Párt	Tenke	Bihar	1887	1896
51.	MÁRTONFFY Márton	Nemzeti Munkapárt	Szamosújvár	Szolnok-Doboka	1910	1917
52.	MÁSVILÁGI István	...	Erzsébetváros I. kerület	Erzsébetváros	1848	1849
53.	MOLNÁR Antal	Deák-párt, Szabadelvű Párt, független szabadelvű, egyesült ellenzék	Szamosújvár I. kerület	Szamosújvár	1871. november 21.	1878
		Szabadelvű Párt	Szamosújvár	Szolnok-Doboka	1885. február 23.	1902. január
54.	noszlopi NOSZLOPY Gyula	Függetlenségi Párt	Hoszúpályi	Bihar	1892	1896
55.	szentmiklósi NOVÁK Dániel	Függetlenségi és 48-as Párt	Técső	Máramaros	1906	1910
56.	PAP Géza (1912-től báró)	Szabadelvű Párt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1892	1906
		Nemzeti Munkapárt	Bégaszentgyörgy	Torontál	1910	(1918)
57.	nemes PATRUBÁN(Y) Gergely	Deák-párt	Erzsébetváros II. kerület	Erzsébetváros	1869	1975
58.	danckai PATTANTYÚS-ÁBRAHÁM Dezső	Függetlenségi (Justh) Párt	Karcag	Jász-Nagykun-Szolnok	1906	(1918)
59.	SÁROSI Ferenc	...	Szamosújvári I. kerület	Szamosújvár	1848	1848. július
60.	nemes SIMAY Gergely	...	Szamosújvári I. kerület	Szamosújvár	1848. július 29.	1849
		Deák-párt	Szamosújvári I. kerület	Szamosújvár	1866. március 5.	1871. október 28.
		Szabadelvű Párt	Szamosújvári II. kerület	Szolnok-Doboka	1877. október 31.	1878
61.	SZONGOTH Jakab	Függetlenségi Párt	Tasnád	Szilágy	1875	1881

	Név	Párt	Választókerület	Megye	Képviselőség	
					kezdet	vége
62.	TUTSEK Sándor	Függetlenségi és 48-as Párt	Bánffyhunyad	Kolozs	1906	1910
63.	URMÁNCZY Nándor	Szabadelvű Párt, Nemzeti Párt, Függetlenségi Párt	Szászrégen	Maros-Torda	1902	(1918)
64.	szombatsági VERTÁN Endre	határozati párt	Cséke	Bihar	1861	1861
65.	[ifj.?] szombatsági VERTÁN Endre	Függetlenségi Párt	Torda	Torda-Aranyos	1901	(1918)
66.	szombatsági VERTÁN Etele	Függetlenségi (Justh) Párt	Battonya	Csanád	1910	(1918)
67.	ZABULIK László	Szabadelvű Párt	Kolozs	Kolozs	1875	1878
68.	ZAKARIÁS / ZACHARIÁS János	Függetlenségi és 48-as Párt	Kovászna	Háromszék	1905	1906